

ПСИХИЧНИТЕ ЗАБОЛЯВАНИЯ И НЕВМЕНЯЕМОСТТА В КОНТЕКСТА НА ТЕРОРИЗМА

Prof. Linda Gröning*

Bergen University, Norway; Haukeland University Hospital, Norway

доц. д-р Славка Димитрова**

Бургаски свободен университет

PSYCHOSIS AND INSANITY IN THE CONTEXT OF TERRORISM

Prof. Linda Gröning

University of Bergen, Norway; Haukeland University Hospital, Norway

Assoc. prof. Slavka Dimitrova

Burgas Free University

Резюме: Тероризмът е сериозна заплаха за сигурността, ценностите на демократичните общества и за правата и свободите на гражданите. Специфично предизвикателство в този контекст е извършването на терористични актове от лица с психични заболявания. В статията се разглежда въпросът за психичните заболявания и понятието за невменяемост в контекста на тероризма като един от най-сериозните видове престъпност на нашето време.

Ключови думи: Тероризъм, невменяемост, психични заболявания, съдебно-психиатрична експертиза.

Abstract: Terrorism is a significant threat to security, to the values of democratic societies and to the rights and freedoms of citizens. A specific challenge in this context is when terrorist acts are committed by mentally ill offenders. Such cases raise an urgent challenge

* Linda Gröning е професор по Наказателно право в Университета в Берген, Норвегия и старши сътрудник в психиатричното отделение на Университетската болница в Берген. Тя е водещият изследовател в Норвегия по проблемите на невменяемостта и един от най-добрите международни експерти в тази област. Автор е на над 50 научни публикации, във високо класирани списания (Chicago Journal of International Law, European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice), както и книги, публикувани за Ashgate и Routledge. Има уникален опит като член на правната комисия, назначена от норвежкото правителство след терористичните атаки на Андерш Брайвик, а понастоящем е председател на Комисията за реформа в наказателното право, към Министерството на правосъдието. Тя е ръководител на множество проекти, последният от които DIMENSIONS – „Remodeling criminal insanity and psychosis through the philosophical, legal and medical dimensions of the medical model“ (2021-2025).

** Славка Димитрова е доцент по Наказателно право в Бургаския свободен университет. Автор е на две монографии и на множество публикации по актуални въпроси на българското наказателно право в авторитетни български и чуждестранни издания. Специализирала е в Department of Criminology, Oslo University, Норвегия (2012 г. и 2014 г.) и в Юридическия факултет на Университета в Берген (2015 г. и 2019 г.). Като стипендиант на Японската фондация (2013 г.) и на Japan Society for promotion of Science (2015 г.) има две специализации в Ryukoku University – Япония.

for legal research: How is mental illness relevant in the intersection between criminal insanity and terrorism as one of the most serious types of the criminality of our time?

Key words: *Terrorism, insanity, psychiatric disorder, mental illness, psychiatric evaluation*

Тероризмът е сериозна заплаха за сигурността, ценностите на демократичните общества и за правата и свободите на гражданите. Многобройните човешки жертви и огромните материални разрушения от терористични атаки, застрашават сигурността на регионално и глобално ниво.¹

През предходното десетилетие средният брой на жертвите на терористични атаки в света е бил 21 000,² а само през 2020 г. са извършени 57 неуспешни, осуетени или завършени терористични атаки в страни-членки на Европейския съюз.³ Докладът за ситуацията и тенденциите на Европейския съюз за тероризма показва, че всички държави-членки на ЕС са изправени пред сходни предизвикателства при дефинирането на ролята на психичното състояние на терористите.⁴

Данните от редица изследвания показват, че 43% от извършителите на терористични атаки имат анамнеза за предишно психично заболяване.⁵ През последните години в различни части на света бяха извършени на редица терористични атаки, при които основният въпрос беше дали подсъдимият е невменяем. Най-голяма популярност от всички случаи придоби норвежкото дело за тероризъм за Андерш Беринг Брайвик, който на 22 юли 2011 г. взриви бомба в сградата на норвежкото правителство, в резултат на която загинаха осем души, а десетки бяха ранени. Няколко часа по-късно, на остров Утоуа, където се провежда годишен летен лагер за младежката организация на Партията на труда той застреля 69 и рани стотици младежи на възраст между 16 и 23 години. Преди да извърши престъплението той публикува манифест „Декларация за независимост на Европа през 2083 г.“, в който се говори за тероризма като средство за пробуждане на масите. По делото Брайвик бяха назначени две съдебномедицински експертизи. Първата стигна до заключение, че подсъдимият страда от параноидна шизофрения и е невменяем,⁶ докато втората заключи, че има нарцистично разстройство на личността действията му на 22 юли 2011 г. са резултат от екстремни политически нагласи и десният екстремизъм подхранва неговите налудни

¹ Bardwell, H. & Iqbal, M. (2021). The Economic Impact of Terrorism from 2000 to 2018: Peace Economics, Peace Science and Public Policy, 27(2), 227-261.

² EU's response to the terrorist threat - Consilium (europa.eu).

³ European Union Terrorism Situation and Trend report 2021 (TESAT) [tesat_2021_0.pdf](https://www.europa.eu/activities-services/main-reports/european-unionterrorism-situation-and-trend-report-te-sat-2020) (europa.eu)

⁴ European Union Terrorism Situation and Trend Report (TE-SAT) 2020, <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/european-unionterrorism-situation-and-trend-report-te-sat-2020>, p. 36.

⁵ Corner E. et al. (2015) A False Dichotomy? Mental Illness and Lone-Actor Terrorism. Law and Human Behavior 39(1), 23-34. Anderson, M. (1997). Mental illness and criminal behaviour: A literature review. Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing, 4, 243–250.

⁶ Норвежкят Наказателен кодекс използва медицинският модел, при който невменяемостта се обвързва изключително с наличието на някоя от медицинските причини – умствена недоразвитост или разстройство на съзнанието. При този модел ролята на експерта е от изключително значение и в теорията се възприема като недостатък възможността за твърде голямата тежест на експертното заключение и ограничената възможност за преценка и намеса на съда. В повечето страни в Европа, включително и България, използват смесен модел. Основна характеристика на този модел е, че при него освен наличието на медицинска причина е необходим и допълнителен признак, т.нар. юридически критерий.

идеи.⁷ Съдът в крайна сметка стигна до заключението, че той трябва да носи наказателна отговорност за действията си⁸ и Брайвик беше осъден на 21 години превантивно задържане⁹ за терористичните актове. Впоследствие това заключение на експертите беше оспорвано, а решението на съда провокира сформиранието на комисия, която да прецени дали разпоредбата за вменяемост трябва да бъде променена и ако е така, какво трябва да бъде съдържанието. Докладът на комисията бе в основата на последвалите няколко години по-късно изменения в Наказателния кодекс.

Второ, по-малко известно е делото на районния съд в Вагум, по което 22-годишен мъж е осъден на 21 години превантивно задържане за терористични актове и за опит за убийство, насочени към ислямския център Al-Noor в Вагум на 10 август 2019 г. Действията са мотивирани от мнението на подсъдимия, че Европа е атакувана от хора с чужд етнически произход, култура и религия. Експертите открили индикации, че той страда от шизофрения, но въпреки съдебнопсихиатричната експертиза е съдът заключи, че е подсъдимият е вменяем и следва да носи наказателна отговорност за действията си.¹⁰

В България по делото на 13 имами също бе дискутиран въпросът за психично заболяване на лидерът на групата Ахмед Муса. По това дело 13 мюсюлмански религиозни фигури бяха обвинени за проповядване на радикален ислям и осъдени за пропаганда на идеология срещу принципите на разделението на властите чрез налагане на законите на шерията в България, като по този начин застрашават националната сигурност.¹¹ Лидерът на групата Ахмед Муса има дълга история, започваща от ранно детство, със сериозни психични заболявания и психиатрично лечение.

Друг пример за връзка между психичните заболявания и тероризма е атаката в Утрехт през 2019 г., за която подсъдимият също беше осъден, въпреки че съдът постанови, че личностното му разстройство е изиграло решаваща роля в мотивирането на действията му.

Подобни случаи са регистрирани на още много места по света като Крайстчърч Нова Зеландия (2019),¹² Мелбърн, Австралия (2016)¹³ и др. Те повдигат много остро и неотложно въпроса за трудното разграничаване между тежко психично заболяване и екстремни политически идеи в контекста на тероризма като едно от най-тежките престъпления на нашето време? Подобни дела са източник на ценна информация за

⁷ Melle, I. (2013) The Breivik case and what psychiatrists can learn from it. *World Psychiatry*, 12(1), p.16–21.

⁸ TOSLO-2011-188627-24-RG-2012-1153. <https://lovdata.no/static/file/1282/toslo-2011-188627-24-eng.pdf>

⁹ В Норвегия превантивното задържане (*forvaring*) е неопределено наказание, което може да бъде наложено на опасни нарушители с цел защита на общността от извършване на ново тежко престъпление. Налагането на това наказание е свързано с вида на извършеното престъпление (тежко насилствено или сексуално престъпление, отвлечане или противозаконно лишаване от свобода, палеж или друго престъпление против личността, здравето или свободата на гражданите) или за по-леки деяния, в случай, че са извършвани множество престъпления преди осъждането. Освен това между извършените престъпления трябва да бъде доказана връзка, както и да съществува изключително висок риск от рецидив. Съдът определя максималния размер на наказанието и минималният срок, който лишеният от свобода следва да изтърпи. След изтичане на минималния срок на превантивно задържане, се прави оценка за продължаващата опасност на извършителя. Срокът за задържане може да бъде удължен от съда с период до пет години. Тогава процедурата се повтаря, така че превантивното задържане по принцип може да се трансформира в изолиране на осъдения от обществото до края на живота му.

¹⁰ TAHER-2020-5113 (достъпен само на норвежки език).

¹¹ Мотиви по Наказателно дело 1933/2016 г. (justice.bg)

¹² R-v-Tarrant-sentencing-remarks-20200827.pdf (courts.nz.govt.nz)

¹³ *Abbas v The Queen* 2020 VSCA 80.pdf (supremecourt.vic.gov.au)

това как съдилищата възприемат връзката между психичните заболявания и невменяемостта в контекста на тероризма и каква е ролята на многобройните допълнителни обуславящи фактори като религията, социално-икономическите фактори и радикализацията в този контекст.¹⁴

Общопризнато е, че разбирането за същността на сериозните психични разстройства може да варира в различните култури. Културната антропология твърди, че всяко общество има свои специфични културни правила, които определят човек като нормален или девиант.¹⁵ Психичното разстройство се развива в резултат на влиянието на множество фактори. За да разберем психичната болест в цялата ѝ сложност, трябва да отчитаме всички нейните причинни сили – от гените на индивидите към техните социални култури и във взаимодействието им.¹⁶

Тероризмът като явление също има сложна структура, в която се преплитат идеологически, социални, религиозни, етнически, психологически и други елементи. Понятието за тероризъм може също да бъде свързано с различни политически,¹⁷ социални и културни фактори. Радикализацията и тероризмът са свързани и със социални проблеми като бедност и образование. Ето защо е безспорна необходимостта от теоретични изследвания, които да обединят тези проблеми в нов интердисциплинарен дискурс, в който се срещат наказателното право, теориите за тероризма и психиатрията.

От една страна съществуват многобройни публикации по проблемите на тероризма в различни научни дисциплини, включително правото. В голяма част от тях са изследвани причините за тероризма, включително ролята на психичните заболявания и възможността хора с психични заболявания да развият виждания, които са трудни за отделяне от конкретни политически или религиозни идеи. Но в научната литература не съществува единно становище за ролята на психичните заболявания при извършването на терористични актове. Дискусията е поляризирана от едната крайна гледна точка, според която психични разстройства представляват съществен дял в случаите на тероризъм,¹⁸ докато според други автори психичните заболявания нямат никаква връзка с терористични атаки.¹⁹ По този начин в теорията връзката между психичните заболявания и тероризма все още не е докрай изяснена.

От друга страна в наказателноправната доктрина има редица публикации, посветени на въпросите за невменяемостта.²⁰ Но както в българската наказателноправна

¹⁴ Panayotov B. (2019) Crime and terror of social exclusion: The case of 13 imams in Bulgaria. *European Journal of Criminology*. 16(3):369-387.

¹⁵ Ончев, Г. Ончев, Г. Култура и психопатология. Антропология на психичната болест. София: Рива, 2020, с. 79.

¹⁶ Кларк, Л.А., Кътберт, Б., Люис-Фернандес Р., Нероу У., Рийд, Д., Димитров, Пл., Гешева, К., Бойкова, С., Радева, Ж., Атанасова, М. Към разбирането и класификацията на психичните разстройства: нови моменти. Виртуална конференция по психология „Нови идеи и добри практики в психологията като наука и професия, 2018 – 2019”

¹⁷ Ünal, M. (2016). Terrorism versus insurgency: a conceptual analysis. *Crime Law Soc Change* 66, 21-57.

¹⁸ Weatherston D, Moran J. Terrorism and mental illness: is there a relationship? *Int J Offender Ther Comp Criminol*. 2003 Dec; 47(6):698-713.

¹⁹ Khoshnood A. (2017). The correlation between mental disorders and terrorism is weak. *BJPsych bulletin*, 41(1), 56.

²⁰ Марков, Р. Вменяемост и невменяемост, Матева, Ю. Намалената вменияемост, Сборник научни трудове, т. 4 – ISBN: 954-8180-90-1, Научна конференция с международно участие – Издателство Тракийски университет - Ст. Загора, 2002, с. 132-136., Бузов, В. Вменяемост и невменяемост според социалистическото наказателно право. Наука и изкуство. София, 1965 г.

доктрина,²¹ така и в правните системи на различни страни,²² все още липсва ясно разбиране за ролята на психичните заболявания в контекста на тероризма. Публикациите, които изследват пресечната точка между психично заболяване и тероризъм са във фокуса предимно на психологията или психиатрията.²³

Невменяемостта е категория на наказателното право, която поради своето естество се изгражда именно върху положения на психиатрията и психологията.²⁴ Ето защо ролята на експертите в изясняването на тези критерии е от съществено значение и често е решаваща за преценката на съда. Но юридическото понятие за невменяемост не е еквивалентно на психиатричната диагноза за наличие на психично разстройство и въпросът дали определено психично състояние може да бъде причина за невменяемост не е медицински, а юридически въпрос. Ето защо за правилното разбиране на проблема, от решаващо значение е ролята на експертите и адекватната препратка към съответните диагностични критерии. Съдебно-психиатричните експертизи са сред най-сложните и противоречиви оценки на психичното здраве. Задачата на такава експертиза е да достигне до точна диагноза, обикновено дефинирана в МКБ-10 (ICD-10) или DSM. Насоките на ICD-10 за психични и поведенчески смущения са предназначени предимно за употреба от специалисти по психично здраве. Ето защо в теорията основателно се поставя въпросът, че правото и психиатрията преследват различни цели и използват различни методологии, които често могат да влязат в противоречие.²⁵ Изначално целта в психиатрията е едно лице да се диагностицира с определено психично заболяване с цел да бъде подложено на адекватно лечение. Следователно целите на правото и психиатрията са различни, понякога дори противоречиви, поради което юридическото понятие за невменяемост често се разминава с психиатричните критерии за диагностика на психичните заболявания. ICD е класификационна система съобразена с нуждите на глобалната здравна статистика и пригодена за използване в клиничните здравни системи (например, при избора на лечение и при определянето на допустимостта за здравните услуги).²⁶ В класическите диагностични системи всяко психично заболяване фигурира на точно определено място, докато съвременното разбиране е, че хора, диагностицирани с различни заболявания, често имат общи характеристики, а психичните разстройства не са отделни разстройства, а сложни комбинации от психологически, психо-социални и екзистенциални проблеми, които сами по себе си са измерими, но не са статични, а свръхдинамични. Поради това съчетаването на комплексния, динамичен и многоизмерен характер на психичните заболява-

²¹ У нас значението на психичното здраве е изследвано в рамките на по-мощно проучване относно извършителите на изключително тежки престъпления. Анализирани са различни нарушения на психичното здраве, които не изключват вмменяемостта. Вж. Пушкарова, И. Наказателноправният отговор срещу изключително тежката престъпност - Смъртното наказание, доживотният затвор и доживотният затвор без замяна в България. София: Сиела, 2021.

²² Stuckenberg C.F. Comparing Legal Approaches to Mental Disorders as Grounds for Excluding Criminal Responsibility. *Bergen Journal of Criminal Law and Criminal Justice* 2016; vol. 4(no. 1):48-64.

²³ Маринов, П., Велинов, В. Юридически и медицински критерии за невменяемост. *Практическа психиатрия*. Том II. Съдебна психиатрия, С.: Издателство Ася - Росен Младенов с. 43.

²⁴ Ненов, И. Наказателно право. Обща част. Книга първа. С.: Софи-Р, 1992, с. 17.

²⁵ Yannoulidis, S. Mental Illness, Rationality, and Criminal Responsibility *Sydney Law Review*; (2003) 25(2), p. 189-221.

²⁶ Нивата на тежест на „умственото изоставане“ са широко използвани, за да се прецени нивото на подкрепа, необходима на хората с тази диагноза. По този начин, диагностичната тежест е насочена към предоставянето на лечение и рехабилитационни услуги, планирането на услугите и разпределението на ресурсите, тъй като нуждите от грижи за човек с дълбоки или тежки интелектуални дефицити са значително по-интензивни от тези на индивид с леки дефицити.

ния със структурата на тези класификационни системи е голямо предизвикателство.²⁷ Това нерядко създава затруднения за съда по дела, в които именно психичното заболяване на извършителя е повлияло до голяма степен извършването на терористичната атака. В случая на Брайвик съдът заключи, че той е вменяем, главно като прие, че не е имал симптоми, предвидени в класификационната система ICD-10. В процеса в Хага (Холандия) през 2018 г., съдът постанови, че подсъдимият е имал терористичен мотив и че действията му са резултат от психогично разстройство. Според присъдата неговите радикални и екстремистки мисли са „провокирани“ от параноичната му психоза. Извършителят на нападението в Утрехт през 2019 г. беше осъден за тероризъм, но личностното му разстройство играе важна роля в мотивацията му да извърши атаката. Тези примери потвърждават, че измеримостта на психичните разстройства често създава проблеми в съдебната практика и потвърждават трудностите при диагностицирането на различни психични заболявания, особено когато са намесени и допълнителни фактори като радикални политически възгледи, религия и др. Това поражда необходимост да се работи върху преосмисляне и преодоляване на ограниченията на съществуващите системи за диагностична класификация в търсене на нови подходи за по-прецизна оценка.

Изложените проблеми показват, че въпросът за връзката между наличието на психични разстройства и терористични актове все още остава неизяснена, което създава реален риск пред ефективната борба с тероризма. Изследването на тези въпроси е от особена важност за сигурността не само на държавите-членки, но и на Европейския съюз като общност с оглед на правната сигурност и върховенството на закона и открива нови възможности да надхвърлим рамките на националното разбиране на понятието за невменяемост и да се изследват възможностите за общ европейски подход.

Литература:

1. Кларк, Л.А., Кътберт, Б., Люис-Фернандес Р., Нероу У., Рийд, Д., Димитров, Пл., Гешева, К., Бойкова, С., Радева, Ж., Атанасова, М. Към разбирането и класификацията на психичните разстройства: нови моменти. Виртуална конференция по психология „Нови идеи и добри практики в психологията като наука и професия, 2018 – 2019”.
2. Марков, Р. Вменяемост и невменяемост. Практика на ВС и ВКС по наказателни дела. София: Сиела, 2016.
3. Маринов, П., Велинов, В. Юридически и медицински критерии за невменяемост. Практическа психиатрия. Том II. Съдебна психиатрия, С.: Издателство Ася - Росен Младенов, 2010.
4. Матеева, Ю. Намалената вменяемост, Сборник научни трудове, т. 4 – ISBN: 954-8180-90-1, Научна конференция с международно участие – Издателство Тракийски университет - Ст. Загора, 2002, с. 132-136.
5. Ненов, И. Наказателно право. Обща част. Книга първа. С.: Софи-Р, 1992.
6. Ончев, Г. Култура и психопатология. Антропология на психичната болест. София: Рива, 2020.
7. Пушкарлова, И. Наказателноправният отговор срещу изключително тежката престъпност - Смъртното наказание, доживотният затвор и доживотният затвор без замяна в България. София: Сиела, 2021.
8. Adjorlolo S, Chan HCO, DeLisi M. Mentally disordered offenders and the law: Research update on the insanity defense, 2004-2019. Int J Law Psychiatry. 2019.

²⁷ Кларк, Л.А., Кътберт, Б., Люис-Фернандес Р., Нероу У., Рийд, Д., Димитров, Пл., Гешева, К., Бойкова, С., Радева, Ж., Атанасова, М. Цит. съч., с. 6.

9. Anderson, M. (1997). Mental illness and criminal behaviour: A literature review. *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, 4, 243–250.
10. Bardwell, H. & Iqbal, M. (2021). The Economic Impact of Terrorism from 2000 to 2018: Peace Economics, Peace Science and Public Policy, 27(2), 227-261.
11. Bjørge, T. & Jupskås, A. R. The Long-Term Impacts of Attacks: The Case of the July 22, 2011 Attacks in Norway, Introduction by the Guest Editors of the Special Issue. 15, 12 (2021).
12. Christopher Hewitt (2014) Jeffrey D. Simon. Lone Wolf Terrorism: Understanding the Growing Threat, *Terrorism and Political Violence*, 26:2, 390-391,
13. Corner, E., & Gill, P. (2015). A false dichotomy? Mental illness and lone-actor terrorism. *Law and Human Behavior*, 39(1), 23-34.
14. Fernández García-Andrade R, Serván Rendón-Luna B, Reneses Prieto B, Vidal Martínez V, Medina Téllez de Meneses E, Fernández Rodríguez E. Forensic-psychiatric assessment of the risk of terrorist radicalisation in the mentally ill patient. *Spanish Journal of Legal Medicine*.2019; 45:59–66.
15. Freeman K, *Mental Health and the Criminal Justice System*, Crime and Justice Bulletin No. 38 (NSW Bureau of Crime Statistics and Research, October 1998)
16. Freilich, J., Chermak, S., Gruenewald, J., Parkin, W., & Klein, B. (2018). Patterns of Fatal Extreme-Right Crime in the United States. *Perspectives on Terrorism*, 12(6).
17. Gaibullov, K. and Sandler, T. (2019) What We Have Learned about Terrorism since 9/11 *Journal of Economic Literature*, 57(2).
18. Grønning, Linda; Haukvik, Unn Kristin H.; Meynen, Gerben; Radovic, Susanna. (2020). Constructing Criminal Insanity: The roles of Legislators, Judges and Experts in Norway, Sweden and the Netherlands. *New Journal of European Criminal Law*.
19. Ho, C., Quek, T., Ho, R., & Choo, C. (2019). Terrorism and mental illness: A pragmatic approach for the clinician. *BJPsych Advances*, 25(2), 101-109. doi:10.1192/bja.2018.
20. Khoshnood A. (2017). The correlation between mental disorders and terrorism is weak. *BJPsych bulletin*, 41(1).
21. Melle, I. (2013). The Breivik case and what psychiatrists can learn from it. *World Psychiatry*, 12(1), 16–21.
22. Moore M.S. The Quest for a Responsible Responsibility Test: Norwegian Insanity Law After Breivik. *Criminal Law and Philosophy* 2015; vol. 9(no. 4):645-693.
23. Panayotov B. Crime and terror of social exclusion: The case of 13 imams in Bulgaria. *European Journal of Criminology*. 2019;16(3):369-387.
24. Simon R.J., Ahn-Redding H. *The Insanity Defense, The World Over, Global Perspectives on Social Issues*. Lexington Books 2008.
25. Weatherston D, Moran J. Terrorism and mental illness: is there a relationship? *Int J Offender Ther Comp Criminol*. 2003 Dec; 47(6):698-713.
26. Ünal, M. (2016). Terrorism versus insurgency: a conceptual analysis. *Crime Law Soc Change* 66, 21-57.
27. TOSLO-2011-188627-24-RG-2012-1153. <https://lovdata.no/static/file/1282/toslo-2011-188627-24-eng.pdf>
28. TAHER-2020-5113 (достъпен само на норвежки език).
29. Мотиви по Наказателно дело 1933/2016г. (justice.bg)
30. EU Terrorism Situation and Trend Report (TE-SAT) 2020, <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/european-unionterrorism-situation-and-trend-report-te-sat-2020>.
31. European Union Terrorism Situation and Trend report 2021 (TESAT) [tesat_2021_0.pdf](https://www.europa.eu/activities-services/main-reports/european-unionterrorism-situation-and-trend-report-te-sat-2021) (europa.eu)
32. Диагностичен и статистически наръчник за психични разстройства (DSM)
33. МКБ-10 – Международна статистическа класификация на болестите и проблемите, свързани със здравето (government.bg)